

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh281>

ALMAN EMPERYALİZMİ VE OSMANLI TOPRAKLARINDA ARKEOLOJİ*

Hatice Palaz ERDEMİR**
Halil ERDEMİR***

Özet

Binyıllar boyunca farklı kültür ve medeniyetlerin kurulduğu, Anadolu'yu da içine alan Güneybatı Asya (Ortadoğu), zengin tarihi değerleriyle bütün dünyanın dikkatini üzerine çekmiştir. Osmanlı Devleti'nin doğduğu, kültür ve medeniyetinin oluştuğu ve geliştiği yer de bu eski dünyanın harikalarının, yeraltı ve yerüstü zenginlikleri halinde geride bırakıldığı topraklardır. Gözle görülüp, elle tutulamayan, ancak eski kültürlerden bir sonraki topluluğa geleneksel yollarla yaşatılarak aktarılan manevi kültür ve geride bırakılan şekillenmiş her türlü eserle bütün ya da parça parça günümüze kadar ulaşmış olan maddi kültür kalıntıları artık yaşayan toplumun ve dünyanın da sahip çıkması gereken ortak değerler olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ve geliştiği çağlarda, bu değerlerin ne kadar farkında olup olmadığı konusu tartışmalı olmakla birlikte, Osmanlı, karşılaştığı yeni kültürlerin başka milletlerin ürünü olup olmamasını günümüz aşırı milliyetçi bakış açılarından çok farklı değerlendirmiştir. Ele geçirilen yerlerde ayakta kalan yapıların yıkılması yerine, işe yarayacak halde restore edilerek kullanılmalari sayesinde bu yapılar, bakım ve onarım görebilmiş ve varlığını devam ettirmiştir. Ancak bu eserlerin aynı zamanda birer sanat, kültür ve tarihi değerinin olduğunun farkına varılmasının, Osmanlı'nın geç dönemlerine rastladığı belgelerden anlaşılmalıdır. Belgelere göre Osmanlı Devleti yetkilileri, 18. yüzyıl sonları-19. yüzyıl başlarından itibaren toprakları üzerinde başlatılmış olan hummalı tarihi eser araştırmalarının sebebini ancak 20. yüzyıl başlarında anlamlandırmaya başlamıştır. Batı dillerine tercüme edilen antik kaynakların Avrupa'da çeşitli sebeplerle ilgi ve merak uyandırması ve iştah kabartması, pekçok gezginin Osmanlı topraklarında belirmesine yol açmıştır. Gezin ve seyyahların bir kısmı özellikle kendi kültürlerine temel oluşturmak için Hellen, Roma ve Hıristiyanlık kültürüne ya da daha eskiye ait olan eserleri görmek, keşfetmek ve hatta ülkelerine götürmek için yeni bir çaba içerisine girmişlerdir. Bu, Avrupa dünyasında yeni bir

** Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi Tarih Bölümü.

*** Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi Tarih Bölümü.

hareketin başlamasına sebep olmuştur. Bu çalışmada, başta özellikle İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi olmak üzere Berlin’de Politisches des Archiv Auswärtigen Amtes’daki Alman belgelerine dayanarak Devlet ve şahıslar nezdinde, Almanlar’ın Osmanlı Devleti içerisinde yaptıkları eskiçağ ve arkeoloji araştırmaları ve bunların sonuçları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Eskiçağ tarihi, arkeoloji, tarihi eser, müze, restorasyon, arkeolojik kazı, Osmanlı, Avrupa, Almanya.*

Germean Imperialism And Archeological Excavations On Osmanli Land

Abstract

Southwestern Asia (known as the Middle East) which includes Anatolia, attracted the worlds attention to its land with its rich heritage created thousands of years. The place where the Osmanlı culture and civilisation emerged, was also based on the some wonders of the ancient world left behind by the earlier civilisations. Invisible and intangible moral culture and the differing and various types of remains became common values of contemporary states and world to be claimed.

It is controversial whether the Osmanlı was fully aware of the importance of these extants but it is clear that it did not meet any cultural piece of ancient remains peculiar, just because they relinquished by different ancient nations, as today's extreme nationalist views. Buildings and other structures in the new conquered territories were never destroyed or demolished but they were repaired or restored and upkept for the use of Osmanlı. Yet, the artistic, cultural and historical values of these remains were probably evaluated only during the late Osmanlı period. The documents gathered from the Osmanlı and European archives reveal that the Osmanlı began to understand the reasons of the feverish archeological excavations which were began at the end of the 18th and at the beginning of 19th centuries on its land, only at the beginning of the 20th century. The antique sources which were translated into the European languages aroused inquisitives curiosity and desire to come to Osmanlı territories. Some of the travellers and itinerants who saw the remnants of Hellen, Roman and Christian values as the basis of their culture or wanted to see other remains from earlier civilisations, decided to uncover, explore and even exerted on taking them to their own countries. This initiated a new motion in European world on Osmanlı.

This study will concentrate on the activities of Germans on ancient history and archaeological researchs held within the Osmanlı State depending upon the documents provided especially from the Prime Ministry Osmanlı Archive in Istanbul and German documents from the Politisches des Archiv Auswärtigen Amtes in Berlin.

Key words: *Ancient history, archaeology, historical materials, museum, restoration, archaeological excavation, Osmanlı, Europe, Germany.*

Giriş

Binyıllar boyunca farklı kültür ve medeniyetlerin kurulduğu, Anadolu’yu da içine alan Güneybatı Asya (Ortadoğu), zengin tarihi değerleriyle bütün dünyanın dikkatini üzerine çekmiştir. Osmanlı Devleti’nin doğduğu, kültür ve medeniyetinin oluştuğu ve geliştiği yer de bu eski dünyanın harikalarının, yeraltı ve yerüstü zenginlikleri halinde geride bırakıldığı topraklardır. Gözle görülüp, elle tutulamayan, ancak eski kültürlerden bir sonraki topluluğa geleneksel yollarla yaşatılarak aktarılan manevi kültür ve geride bırakılan şekillenmiş her türlü eserle bütün ya da parça parça günümüze kadar ulaşmış olan maddi kültür kalıntıları artık yaşayan toplumun ve dünyanın da sahip çıkması gereken ortak değerler olmuştur.

Osmanlı Devleti’nin kurulduğu ve geliştiği çağda, bu değerlerin ne kadar farkında olup olmadığı konusu tartışmalı olmakla birlikte, Devletin bu konudaki durumu ancak çağdaşı devletlerin eski eser ve arkeolojiye bakış açılarının karşılaştırılması ile anlaşılabilir. Türklere karşı düşmanca söylenen sözleri arasında bugün bize acı gelse de, Krumbacher’in 1884’te, İstanbul’daki Eski Eserler Müzesi’nin Avrupalı kültür milletlerinin etkisi ile kurulduğunu belirten sözleri bütünüyle gerçek görünmektedir. Kendisine övüldüğü için ziyaret ettiğini söylediği Yeniçeri Müzesi’ni ise “gülünç bulduğunu”nu belirten Krumbacher’in bu konuda da haklı olduğunu, eski eserlerin korunması konusunda belgelere yansıyan bilgilerden çıkarmamız mümkün olmaktadır.¹ Osmanlı’nın klasik dönemlerinde, hayat anlayışı, “madde”den ziyade “mânâ” ağırlıklı olmuş ve üretilen, sadece yaşayan insanın hayatını kolaylaştırmak amacıyla yapıldığından, daha çok bunların insanın kullanımına uygun olmalarına önem ve öncelik verilmiştir. Yapı ve eserlerde, geçmiş yaşatmak amacıyla olup olmamak, muhafaza edilip edilmemek konularının ne derece düşünülüp değerlendirildiği halen bir muammadır.

Bununla birlikte Osmanlı, karşılaştığı yeni kültürlerin başka milletlerin ürünü olup olmamasını günümüz ‘aşırı’ milliyetçi bakış açılarından çok farklı değerlendirmiştir. Yani Osmanlı kültür ve medeniyetinde, yüzyıllarca farklılaşmış da olsa Hitit, Mısır, Pers, Asur, Hellen ve Roma gibi pekçok kültür ve medeniyetin yaşayan ve maddi kültür kalıntılarıyla günümüze kadar ulaşan izlerini görmek mümkündür. Osmanlı Devleti, kuruluş ve gelişmesi sırasında

¹ Eyice 1985: 349. Kendi mefaatlerine fayda sağlayacağı düşüncesiyle, Osmanlı Devleti’nde bu tür kültür faaliyetlerinin batı dünyasıyla bağlantılı olarak gayr-i Müslimler tarafından da çeşitli vesilelerle desteklenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Mesela, İstanbul Rum Edebiyat Derneği, “Osmanlı Devleti içindeki ve dışındaki edebi ve bilimsel kurumlarla çalışma” düşüncesiyle birlikte, 1863-1922 yılları arasında, Helen kültürü, edebiyatı yanında, arkeoloji ve tarih alanında çalışmaları destekleyerek hizmet vermiştir. Bkz. Türker 1998: 4-9.

kendisini başarılı kılacak her türlü maddi ve manevi unsuru ya tamamıyla ya da uyarlayarak kabul edebilecek bir tevazuya sahipti ve bunu da yine ihtiyaçlarının ve gelişmesinin gereği olarak değerlendirmişti. Bir ümmet anlayışı içinde Osmanlı, kendi döneminde ve kendinden önce yaşamış değerlerin hepsini kabul etmiştir. Farklı milletlere karşı takip ettiği hoşgörü siyasetini, kendi manevi değerlerine ters düşmemek kaydıyla farklı kültürel değerlere de göstermiştir. Ele geçirilen yerlerde ayakta kalan yapıların yıkılmak yerine, işe yarayacak halde restore edilerek kullanılmalari sayesinde bu yapılar, bakım ve onarım görebilmiş ve varlığını devam ettirmiştir. Bu, diğer küçük eserlerde de kendini göstermektedir. Ancak bu eserlerin aynı zamanda birer sanat, kültür ve tarihi değerinin olduğunun farkına varılmasının, Osmanlı'nın geç dönemlerine rastladığı belgelerden anlaşılmaktadır.²

Osmanlı Devleti, 18. yüzyıl sonları-19. yüzyıl başlarından itibaren toprakları üzerinde başlatılmış olan hummalı tarihi eser araştırmalarının neden kaynaklandığını ancak 20. yüzyıl başlarında anlamlandırmaya başlamıştır. Avrupa'da önce Ortaçağ'ın başlarında Antik kaynakların batı dillerine tercüme yapılmış ve bu kaynaklarda adı geçen yerler ve sahip olduğu yeraltı ve yerüstü zenginlikleri Avrupa dünyasında dikkatlerin eski dünyaya çevrilmesine yol açmıştır. Çünkü Antik kaynaklar, tamamıyla olmasa da eski kentler ve önemli kalıntıları hakkında oldukça açık ve kesin bilgiler sunmaktaydı. Bu eserlerin Avrupa'da çeşitli sebeplerle ilgi ve merak uyandırması, Ortaçağ'dan itibaren pekçok gezginin Osmanlı topraklarında belirmesine yol açmıştır. Gezin ve seyyahların bir kısmı özellikle kendi kültürlerinin temeli olarak gördükleri Hellen ve Roma'ya ya da daha eskiye ait olan eserleri görmek, keşfetmek ve hatta ülkelerine götürmek için uğraşmışlardır. Gezinlerin bir kısmı da Osmanlı Devleti'ne herhangi bir resmi görevle gelenlerden oluşmaktadır. Hangi sebeple Osmanlı topraklarında

² Palaz Erdemir ve Erdemir 2005: 129-144. Osmanlı'nın son dönemlerinde tarihi eser ve define arama konularında da girişimlerin olduğu anlaşılmaktadır. 3 Ağustos 1893 (22 Temmuz 1309) tarihli bir ihbarname arzında, Beykoz Debbaghanesi civarında devlete ait sebze bahçelerinin boş kısımlarında bilinen bir yerde eski eser bulunduğu ve daha önce, ikiyüz kadar eski sikkenin adı geçen bahçenin icar sahipleri tarafından ele geçirildiği belirtilmektedir. O çevrede terzilik yapan Asitaneli Tahsin ve bahçeyi ekip biçen Dimitri adındaki kişinin kardeşi Vasil adlı şahıslar, Dimitri'nin ifadelerine dayanarak bir süre önce burada bahçıvan olan Anasti adındaki kişinin bu bahöeyi kazarken birkaç mermer kapak bulmuş ve bunları yerinden kaldıramamıştır. Bunların çevresinde de her biri birbuçuk gümüş mecediye şeklinde olan ve bilinmeyen sayıda sikkelyi alarak kaçtığı, ancak adı geçen şahısların bu konuyu devlete ihbar edemedikleryi, daha sonra birilerinin gelip de buradaki mermerleryi yerinden kaldırabilecekleriyi endişesiyile sonunda haber verdikleri anlatılmaktadır. Gündoğdu ve diğerleri 2008: sayfa 277-278, orijinal belge numarası 575.

bulunurlarsa bulunsunlar, Avrupalı gezginlerin burada farkettikleri tarihi eserler, Avrupa dünyasında yeni bir hareketin başlamasına sebep olmuştur.³

Önceleri Hellen, Roma ve Hıristiyanlık kültürünün eserleri ağırlıklı olarak aranmış olmakla birlikte zamanla, bunlardan daha önceki kültür ve medeniyetlere ait fevkalade eserler de Avrupalı araştırmacılar tarafından önemsenmiştir. Bu sebeple Alman araştırmacılar da diğer Avrupalı milletlerin yaptığı gibi, herhangi bir ayırım yapmadan bütün maddi kültür kalıntılarını tesbit etmek istemişlerdir. Önceleri, tarihi eserlerin yeri, dönemi, son durumlarının tesbiti ile başlayan araştırmalar, sonra bunların tamiri ve Almanya'ya taşınarak burada teşhir edilmeleri şekline dönüşmüştür. Çeşitli dönemlere ait tarihi eserlerin Avrupa ülkelerine taşınarak korunması, bakım, onarım ve teşhiri konusu Avrupalılar tarafından o derece önemsenmiştir ki bu konuda, devlet ve şahıslar nezdinde abartılı ve cüretkar girişimlerde de bulunulmuştur.⁴

Diğer Avrupa devletleri ve Almanya'nın Osmanlı topraklarında arkeolojik ve diğer her türlü kaynak ile ilgilenmesinin Şark meselesi ve emperyalizm ile de doğrudan bağlantısı bulunmaktadır.⁵ Osmanlı topraklarına

³ “Alman Schiltberger, doğuya seyahati sırasında büyük ilgi görmüş, Bayezid ve Timur'un sarayında kalarak askerlik yapmıştır”. Hatıraları ve gözlemleri için bkz. (Schiltberger 1995).“Friedrichs Otto von Richter, yetişme sürecinde, Dorpat Üniversitesi profesörlerinden Johann Philipp Gustav Evers'ten Latince ve Yunanca öğrenerek antik döneme ve etnografik araştırmalara ilgi duymaya başlamış ve doğuyu tanımak amacıyla 1814-1816 yılları arasında İstanbul'a oradan da Yafa'ya gelmiş ve 1816 yılında yolda hastalanarak ölmüştür” (Pınar 1997: 50-53). “J. P. Fallmerayer yetişme döneminde Brixen'deki ruhban eğitimi sırasında aldığı Greko-Latin eğitiminden etkilenerek tarih ve hümanizmle ilgilenmiş ve tarih ve doğu dilleri üzerine dersler alarak bu alandaki bilgisini artırmıştır. İspanyolca, Yeni-Yunanca, Türkçe ve Farsça öğrenerek çok sayıda makale ve kitap yazmış ve 1840 yılında Tuna nehri yoluyla Karadeniz'e ve oradan Trabzon'a gelmiş ve gözlem ve araştırma yapmıştır” (Pınar 1997b: 8-11). “Karsten Niebuhr, hocalarından Johann David Michaelis'in öğretilerinin ve bizzat kendisinin etkisinde kalarak Eski Ahit'in filolojik anlamı bakımından önemli olduğunu düşündüğü Arabistan'a geziye çıkmıştır. 1761-1767 yılları arasında gerçekleşmiş olan gezinin finansmanını Danimarka Kralı V. Friedrich'in Bakanı Bernstorff Baronu Johann Hartwig Ernst sağlamış ve geziye Karsten Niebuhr ile birlikte Danimarkalı filoloji profesörü Friedrich Christian von Haven, doğa tarihçisi Profesör Peter Forskal, ressam Georg Wilhelm Bauerfeind ve hekim Christian Karl Cramer katılmış ve bu yolculuktan sadece Karsten Niebuhr ülkesine dönebilmiş diğerleri ise iklim farklılığı vb gibi nedenlerle rahatsızlanarak ölmüşlerdir. Karsten, bu geziye ait notlarını yayınlamış ancak bunun değeri kendisinin ölümünden sonra anlaşılabilmiştir” (Pınar 1997c: 41-45). Ayrıca bkz. (Pınar 1997d; Wratislaw 1981).

⁴ Avrupa Devletlerinin müzelerinde pekçok sömürgelerinden ya da işgal ettikleri ülkelerden kaçırdıkları tarihi eserler bulunmaktadır. Bu eserlerin tarihi önemi ve Avrupalılar tarafından değerlendirilmeleriyle ilgili olarak bkz: Palaz Erdemir ve Erdemir 2005: 129-144.

⁵ Avrupalıların gizli ve açık sömürge anlayışları ve uygulamalarıyla ilgili olarak bkz: Yalçınkaya 2006: 137-146. Bazı araştırmacılar, “Şark Meselesi”nin 1774 Kaynarca Antlaşması ile başladığını ve 1923 tarihinde Lozan Antlaşması ile sona erdiğini savunmaktadır. (Bkz. Anderson 2001: 11). Ancak, “Şark Meselesi”nin, merhale merhale

eski eserleri araştırmak üzere gelen Alfred Krte, Friedrich Naumann, Hugo Grothe, Paul Geister, Albercht Wirth, Awald Banse gibi araştırmacılar aynı zamanda bölgede diğer Avrupalı devletlerin çıkar sahalarını tesbit etmeye ve mümkün olan yerlerde kendi devletleri için uygun ortamlar bulmaya çalışmışlardır. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin işgali, I. Dünya savaşından çok önce başlamış ve Almanya diğer Avrupa Devletlerine göre bu konuda biraz gecikmiş olsa da, uluslararası ortamlara kadar taşıdığı eskiçağ ve arkeoloji araştırma çalışmalarıyla Alman "milli kültür" politikasının oluşmasını sağlamışlardır.⁶

İngiltere, Fransa, Amerika, Avusturya ve Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki tarihi eserlere olan ilgileri, yaptıkları kazılar, bu sırada karşılıklı olarak ortaya çıkan sorunlar ve Osmanlı hükümeti tarafından alınan kararlarla ilgili olarak *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*'nde doğrudan ve dolaylı bilgiler içeren çok sayıda belge bulunduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, adı geçen ülkelerin Osmanlı Devleti'nde biyoloji, coğrafya, jeoloji ve topoğrafya gibi bilimsel ve stratejik amaçlı çalışmalar yaptıkları belgeler de vardır.⁷ Bu çalışmada sadece, I. dünya savaşı yıllarında bir anda müttefikimiz olan Almanların, savaş öncesinde ve savaş yıllarında, Osmanlı topraklarında eskiçağ ve arkeolojiyle neden ve nasıl ilgilendikleri üzerinde durulacaktır.

Osmanlı topraklarındaki Alman arkeolojik çalışmaları belgelerin bize sunduğu bilgiler çerçevesinde iki kısımda ele alınmıştır.

1- Almanların Kişisel Olarak Yaptıkları Eski Eser ve Kazı alışmaları

Karl Richard Lepsius: (23 Aralık 1810-10 Temmuz 1884) Saksonya'da doğmuştur. Grekçe ve Latince üzerinde çalışmış, Leipzig (1829-1830), Göttingen (1830-1832) ve Berlin (1832-1833) niversitelerinde toplam 4 yıl arkeoloji ile ilgili dersler almıştır. Prusya Kralı IV. Wilhelm'in emriyle 1842 yılında Mısır ve Sudan'daki antik uygarlık ve kalıntıları araştırmak üzere görevlendirilmiştir. 1846'ya kadar burada çalışmıştır. Eski Mısır tarihi ve dili

devam ettiği ve etmekte olduğu Batı ile olan ilişkilerimizde görülebilmektedir. Bkz. Armağan 2006, 103 vd. Diğer Avrupalı devletler karşısında Osmanlı-Alman yakınlamaşı ve Alman empyrializminin sebepleri için bkz. Terzi 2009: 21 vd, özellikle 25-26.

⁶ Alfred Krte, Friedrich Naumann, Hugo Grothe, Paul Geister, Albercht Wirth, Awald Banse bu konudaki izlenim ve görüşlerini çeşitli yazışmalarında ya da yayınlarında da ele almışlardır. Bkz. Kaiser 1997: 1-7 ve özellikle 9-32. Ayrıca Almanların I. dünya savaşı öncesi ve sırasındaki empyryalist yaklaşımı, kültür politikası ve eski eserlerle bağlantısı için bkz: Marchand 2008: 238-278. 1914 yılında İzmir'de bulunan Alman konsolosu Gustav Humbert'in savaş ve Osmanlı'nın durumu hakkında ayrıca bkz: Humbert 1927.

⁷ Muşmal 2009: 98-111.

üzerine çok sayıda önemli çalışmaları ve eserleri bulunmaktadır. Bu konuda önemli görevlerde yer almıştır.⁸

Heinrich Schliemann: Troya'ya zarar veren ilk kazı çalışmaları sonrası, Yunanistan'da arkeoloji eğitimi alarak, 1871'de Troya'da Hisarlık tepesinde ilk resmi kazısına başlamıştır. Schliemann, 1890'a kadar çeşitli yerleşim katmanlarını araştırmış ve bazı eserleri de yurtdışına çıkarmıştır. 1893-1894 yılları arasında aynı bölgede, Wilhelm Dörpfeld araştırmalara devam etmiştir.⁹

Wilhelm Dörpfeld: (26 Aralık 1853-25 Nisan 1940) Alman mimardır. 1877 yılında Richard Bohn, Friedrich Adler ve Ernst Curtius'un Olympia'daki kazısı sırasında burada asistan olmuştur. 1882 yılında Heinrich Schliemann'ın Truva'yı kazması sırasında ona katılmıştır. Daha sonra Schliemann ile çalışmaya devam ederek Tiryns (1884-1885) kazısına da katılmıştır. 1878-1886'da Carl Humann, 1900-1913 ve sonrası gelen Alexander Conze ile Acropolis (1885-1890), Pergamon ve 1931'de Agora ve Atina kazılarına katılmıştır. Dörpfeld, 1896'da kendinden sonra, "Dörpfeld Lisesi" olarak adlandırılacak olan Atina Alman Lisesi'ni kurmuştur.¹⁰

Karl Humann: (4 Ocak 1839-12 Nisan 1896) Märksiche Demiryolu Şirketi'nde mühendis olarak çalışmıştır. 9 Eylül 1878'de Pergamon'daki kazı çalışmalarına başlamıştır. II. Abdülhamid devrinde, demiryolları yapımı dönemine rastlayan bu süreçte, Pergamon sunağı ve diğer çok sayıda buluntu Almanya'ya götürülmüş (ve halen varlığı devam eden) ve bunlar, Berlin'de bulunan "Pergamon Müzesi"nin açılması için ilk tarihi malzemeler olmuştur. Carl Humann kendi isteği ile İzmir'de Bergama Kalesi'ne gömülmüştür. Daha sonraki yıllarda Alexander Conze ve akabinde Wilhelm Dörpfeld çalışmalara devam etmiştir.¹¹

⁸ Bkz. Peck 2001: 289–290. http://en.wikipedia.org/wiki/Karl_Richard_Lepsius.

⁹ Palaz Erdemir ve Erdemir 2005: 133-136; Silberman 1990; Traill 1995; Tolstikov&Treister 1996; http://en.wikipedia.org/wiki/Heinrich_Schliemann#References.

¹⁰ Eserleri için bkz. Dörpfeld 1896; Dörpfeld 1902; Dörpfeld 1914; Dörpfeld 1927; Dörpfeld 1935; Dörpfeld 1937a; Dörpfeld 1937b.

¹¹ Humann 1931; Schulte 1974: 32; Stupperrich 1985: 130-155; Palaz Erdemir ve Erdemir 2005: 136; http://de.wikipedia.org/wiki/Carl_Humann.

Karl Krumbacher: (23 Eylül 1856-12 Aralık 1909) Bavyera’da Allgäuer’de Kürnach adlı küçük bir köyde doğmuştur. Bir Yunan hayranı ve dostu olan Krumbacher, iyi bir eğitim aldıktan ve doçent olduktan sonra Bavyera İlimler Akademisi’nin kendisine sağladığı bursla 1884’te Yakın Doğu gezisine çıkmış ve buradan elde ettiği izlenimleri gezi notu halinde basılmıştır. Yunanlara duyduğu hayranlığın tam tersine Krumbacher’in, Türklere duyduğu düşmanlık, gezi notlarındaki ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Bu sırada 28 yaşında olan Krumbacher’in amacı, tezlerinde üzerinde çalıştığı Yunan medeniyetinin esasını oluşturan Yunan arkeoloji ve filolojisini tanımadır.¹²

Theodor Wiegand: (30 Ekim 1864-19 Aralık 1936) Bendorf am Rhein’de doğmuştur. Carl Humann’ın asistanı olarak ilk kez 1895 yılında Priene’ye gelmiş ve hastalanan Humann’ın yerine kazı çalışmalarını sürdürmüştür. Priene, 1899 yılında ortaya çıkarıldıktan sonra 1899–1911 yılları arasında antik dünya kenti ve ticaret merkezi Milet’in bazı kısımları da ortaya çıkarılmıştır.¹³

¹² Eyice 1985: 57-64.

¹³ Alman Arkeoloji Enstitüsü’nün Alman üniversitelerle gerçekleştirdiği işbirliği çerçevesinde her yıl kazı çalışmalarına devam edilen Priene, Milet ve Didyma Türkiye’nin batı sahilinde yer alan ve turizm açısından da önemli olan antik kentlerdir. Proje başkanları, Milet’te Volkmar von Graeve (Bochum Üniversitesi), Didyma’da Andreas Furtwängler (Halle Üniversitesi) ve

Gustav Körte: (8 Şubat 1852-15 Ağustos 1917) Klasik arkeologdur. Berlin’de doğmuştur. Göttingen Üniversitesi’nde klasik filoloji ve arkeoloji okumuştur. 1881’de Rostock Üniversitesi’nde arkeoloji profesörü olmuştur. 1900 yılında, filolog olan kardeşi Alfred Körte ile birlikte Gordion’da ilk kazıya başlamıştır. 1904 yılında iki kardeş bulgularını *Gordion: Ergebnisse der Ausgrabung im Jahre 1900* başlıklı çalışmalarında yayınlamışlardır.¹⁴ Doktor unvanıyla 1895 yılında Konya, Akşehir, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Bursa ve Bilecik Vilayetleri’nde eski eserler üzerinde çalışmak üzere Osmanlı Devleti’nden izin istediği ve kendisine izin verildiği Osmanlı belgelerinden anlaşılmaktadır.¹⁵

Doktor Von der Namer: Konya, Ankara, Adana ve Sivas’ta 1900 yılının Mayıs ayında yüzey araştırması yapmak, fotoğraf çekmek ve resimlerini yapmak amacıyla Osmanlı Devleti’nden izin aldığı ve bölgede çalıştığı anlaşılmaktadır.¹⁶

Hugo Grothe: 1900 yılında İstanbul, Trabzon, Erzurum, Kütahya, Ankara ve Konya ile Transkafkasya şehirlerini gezmiştir.¹⁷ 1902 yılında Grothe, Bağdat Demiryolu¹⁸ üzerinde kuzey Suriye’nin Alman koloniyalizmi açısından önemli bir yer olacağını kendi memleketine rapor olarak yazmıştır. Kendi ‘milli beklentileri’ içinde, bölgede bir Alman kolonisi oluşturmanın zor olmayacağını da belirtmiştir.¹⁹ Eylül 1905’te Hitit yerleşimi olan Kayseri’deki Kültepe’de de bir araştırma yapmış ve buna ait izlenimlerini de yayınlamıştır.²⁰

Mösyö Andrea (Andreas): Musul’da Kale-i Şarkat’ta²¹ 1903 tarihinden itibaren kazıya Berlin Dar’ül Fünun Muallimlerinden Mösyö Andrea (Andreas)

Priene’de Frankfurt/Main Üniversitesinden Wulf Raeck’tir. http://tr.wikipedia.org/wiki/Theodor_Wiegand- (29.08.2009 saat 13.54).

¹⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/Gustav_K%C3%B6rte; Körte&Körte 1904.

¹⁵ Muşmal 2009: 82-83.

¹⁶ Muşmal 2009: 85.

¹⁷ Kaiser 1997: 15-17.

¹⁸ II. Abdülhamit zamanında, çeşitli projelerle, ülke içinde yabancıların emperyal emellerine hizmet eden demiryollarının etkisini azaltmak için tamamıyla yerli sermaye ile Hicaz demiryolunu inşa ettirmiştir. Boğaziçi Demiryolu Kumpanyası’nın iki boğaz köprüsü projesi gibi, Yemen Demiryolu ise proje ve fizibilitelerinin bitmesine rağmen, İtalyanların burayı topa tutması sonucu tamamlanamamıştır. Bkz. Armağan 2006: 219-227.

¹⁹ Kaiser 1997: 15.

²⁰ Muşmal 2009: 87-88.

²¹ Musul’daki bu yerin adı, tarafımızdan ve Ahmet Apaydın tarafından “Kale-i Şarkat” olarak; Arzu Terzi tarafından “Kale-i Şirket” ya da “Kale-i Şerkat” şeklinde okunmuştur. Adı geçen yerin isminin okunması konusunda yeni bir öneri getirilinceye kadar, bu çalışmada “Kale-i Şarkat” olarak geçecektir.

tarafından başlanmış ve tahsis edilen bu izin 3 Temmuz 1912 tarihinde iki yıl süreyle uzatılmıştır.²²

Karl Minhel: 1904 yılında Konya vilayeti dahilinde Isparta ve Antalya sancaklarındaki bazı şehir harabelerini gezmek ve eski eserlerin fotoğraflarını çekmek amacıyla Osmanlı Devleti'nden izin almıştır. Daha sonra İzmir'e gitmeyi planladığı anlaşılmaktadır.²³

Hans Herman (Graf von) Schweinitz: (21 Haziran 1883-4 Mart 1959) Liebenburgh'da doğmuştur. Alman imparatorluk donanmasında görev yapmış ve Çin'e kadar seyahatlerde yer almış bir Alman koramiralidir. Alman İmparatorluk Donanması'nda özel kurslar almış ve özel görevlerde bulunmuştur. Türk Savaş Madalyası ile ödüllendirilmiş olan Schweinitz, II. Dünya Savaşı'nda İngilizlere esir düşmüştür.²⁴ Bu parlak geçmişi arasında Schweinitz'in Afrika kıtasına keşif seyahatleri yaptığı bilinmektedir. Eşiyle birlikte çıkacağı gezi için, 1905 yılında Osmanlı Devleti'nden "ilmi araştırmalar yapmak" üzere aldığı izinle, bütün Küçük Asya'yı ve Basra Körfezi'ne kadar olan yerleri ayrıntılı bir şekilde gezmiştir. Takip eden yıl, araştırmalarını "1905 yılında Küçük Asya'da atla Seyehat" başlıklı bir kitapta yayınlamıştır.²⁵

Rudolf (Rudoph) von Mach: Konya, Bursa ve Aydın vilayetleri ile İzmit sancağı dahilindeki eski eserler üzerinde çalışma talebinde bulunmuş ve 19 Mayıs 1908 tarihinde kendisine Osmanlı tarafından izin verilmiştir. Von Mach'ın araştırmasını yaptığı anlaşılmaktadır.²⁶

Karl Klinghard: Klinghard'ın isteği üzerine 7 Haziran 1910 tarihinde Konya, Ankara, Sivas ve Bursa vilayetlerinde eski eserleri incelemek ve resimlerini çekmek üzere kendisine izin verilmiştir.²⁷

Mösyö Hummar: 1910 yılında Bağdat'ta sahrada Mösyö Hummar tarafından kazı yapılması için üç yıl süreyle kendisine izin verilmiş ve bu izinin 1913 yılında bittiği tesbit edilmiştir.²⁸

Karl von Neufen: Konya, Halep ve Şam vilayetlerinde eski eserler hakkında araştırma yapmak amacıyla yapmış olduğu izin müracaatı Osmanlı Devleti tarafından değerlendirilerek 24 Mayıs 1911 yılında kendisine izin

²² BOA İ.92 (B.E.O) 320872/ 321077.

²³ Muşmal 2009: 85.

²⁴ Bkz. Schweinitz 1906; Kaiser 1997: 3. Ayrıca bkz.

[http://www.specialcamp11.fsnet.co.uk/Konteradmiral%20Hans-](http://www.specialcamp11.fsnet.co.uk/Konteradmiral%20Hans-Hermann%20Graf%20von%20Schweinitz%20und%20Krain%20Freiherr%20von%20Kauder.htm)

[Hermann%20Graf%20von%20Schweinitz%20und%20Krain%20Freiherr%20von%20Kauder.](http://www.specialcamp11.fsnet.co.uk/Konteradmiral%20Hans-Hermann%20Graf%20von%20Schweinitz%20und%20Krain%20Freiherr%20von%20Kauder.htm)

²⁵ Muşmal 2009: 86-87. Ayrıca bkz. Schweinitz 1906; Kaiser 1997: 3, Çalık 2001: 109.

²⁶ Muşmal 2009: 91.

²⁷ Muşmal 2009: 91-92.

²⁸ BOA İ.92 (B.E.O) 320872/ 321077.

verilmiştir. Haziran 1911'den itibaren üç ay bu bölgelerde çalışmasını yapmış ve bir ek izin talebiyle Diyarbakır'da da aynı çalışmayı gerçekleştirmiştir.²⁹

Eistral: Alman vatandaşı olup, Eskişehir'de ikamet eden bir arkadaşı vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nden Konya, Bursa, İzmir ve Aydın vilayetlerinde çalışmak üzere izin almıştır. 7 Eylül 1913 yılında kendisine izin verilmiştir.³⁰

Mösyö Selbin (Celbin?): Nablus'ta Balat adındaki yerde kazı yapmak üzere 1913 tarihinde Osmanlı hükümeti tarafından izin verilmiş olmasına rağmen Selbin'in karşılaştığı zorluklar sebebiyle 16 gün kazı yaptığı ve geçici olarak kazıya ara verdiği anlaşılmaktadır.³¹

Rudolf Berliner: Eski eser uzmanı olan Berliner, beraberinde Doktor Yaver ve tercümanı Şiliref (Schiliref)le birlikte 1913 yılında Osmanlı Devleti'nden izin alarak Haziran ayında Küçük Asya'nın muhtelif şehirlerinde (Bursa, Konya, Ankara, Sivas, Halep ve Adana vilayetleri ile Canik ve Urfa Mutasarrıflıkları dahilinde) araştırma yapmaya başlamışlardır. Samsun, Merzifon, Sivas, Tokat, Amasya, Ankara istikametini takip ederek araştırma yaptıkları anlaşılmaktadır. Berliner ve ekibi Ankara'da Bedesten ve Hacı Bayram-ı Veli camileri ile Rum ve Ermeni Ermeni kiliselerini de ziyaret etmişlerdir. Bu dini yapılar çevresinde bulunan tarihi eserler ile binalar içinde muhafaza edilen dini eserleri de inceledikleri anlaşılmaktadır. Özellikle Ermeni kilisesini ziyaretleri sırasında bir odada muhafaza edilen kitapları incelerken yanlarında görevlendirilmiş olan Türk görevliyi dışarı çıkarmaları ve buradan ayrıldıktan sonra da Ankara Postahanesi'ne giderek 6 adet resimli kart, iki kartpostal ve bir taahhütlü mektup göndermeleri o dönem hükümeti için şüphe oluşturduğu gibi bugün için de gizli birşeylerin yapıldığı düşüncesini uyandırmaktadır. Aynı yıl Berliner ve grubunun doğuya seyahatleri devam etmiş ve Adana, Halep, Urfa, Dersim, Erzincan ve Erzurum'a kadar araştırmalarını sürdürmüşlerdir.³²

Rudolf Berliner'in şahsen katılmadığı bir başka gezi sonucunda Almanya'ya kaçırılmış olan tarihi eserlerin kendisi tarafından değerlendirilmesi, Berliner'in bu konudaki uzmanlığını ortaya koyduğu kadar, daha önceki çalışmalarındaki müphem tavırları gözönünde bulundurularak bu işteki ortaklığı hakkında da şüphe uyandırmaktadır.³³

²⁹ Muşmal 2009: 92.

³⁰ Muşmal 2009: 92.

³¹ BOA İ.92 (B.E.O) 320872/ 321077.

³² Muşmal 2009: 93-94.

³³ Rudolf Berliner 1916 yılında, bir Türk-Alman askeri heyetinin tercümanı olarak Kürdistan'a gitmiş olan Paul Borchardt'ın topladığı tarihi eser koleksiyonunu da sanat tarihi açısından değerlendirmiştir. Borchard, Kürdistan'daki günlerinde halkla yoğun temas içine girerek, Süleymaniye ve Zaho'daki çarşılarda bulunan Kürt, Asuri ve Yahudi gümüşçülerle dost

Baron Opınhaym (Oppenheim): Zor Sancağı'nda Resülayn Kazası'nda 1913-1916 yılları arasında Baron Oppenheim tarafından üç yıl kazı yapılmak üzere izin istenmiş ve kazının bittiği Osmanlı Devleti tarafından tesbit edilmiştir.³⁴

Açık ismi, Baron Max von Freiherr Oppenheim olarak tesbit edilen bu şahsın bugünkü Güneydoğu Anadolu, Suriye ve Irak arasındaki jeostratejik bölgede, farklı düşüncelerle gezi, gözlem ve kazı yaptığı hatta daha da öteye giderek toprak satın aldığı anlaşılmaktadır. “Osmanlı makamları, arkeolojik kazıları bahane ederek bu havalide arazi satın alan ve üzerine çok sayıda bina yaptıran Oppenheim’ı dikkatle izlemiş, rahatsızlık duymuş, bunu gerek şahsına, gerek sefarete hissettirmiştir. 24 Temmuz 1912 (11 Temmuz 1328)’de Dahiliye Nezareti’nden kaleme alınan bir yazıda, Almanyalı Max Openhaym’ın Tel Halefa havalisinde arazi satın almaması hakkında kendisine etkili tebligat yapılması, bu şahsın, hafriyat sonunda buraları hükümet-i seniyyeye terk edeceğine dair verdiği Taahhütname’nin Mukavelat Dairesi’nce de onaylatırılması gerektiği ifade edilmiştir. Zor Mutasarrıflığı da, “ahlâk ve ahvâli”, hükümet-i imparatoriyeye meçhul olmayan Oppenheimer’ın satın aldığı arsaların Bağdat Şimendiferi güzergâhında ve değerli bir arazi olduğunu hükümete bildirmiştir. Oppenheim, Tel Halefa’ya geldiği günden itibaren ikametine mahsus oda ile müze ve depo olarak kullandığı binalara yenilerini eklemiş; hafriyat sona erdiğinde bu binaları hükümete teslim etmemiş, hatta ortadan kaybolmuştu. Mutasarrıflık, 9 Mayıs 1914 (26 Nisan 1330) tarihinde Dahiliye Nezareti’ne, Oppenheim’ın Tel Halefa hafriyat mevkiinde yaptırdığı binaların Bağdat Demiryolu mühendislerince hastane yapılmak istendiğini bildirmiştir”³⁵.

Baron Oppenheim’ın Beyrut, Ba’albek, Şam, Tel Nabi, Mendu, Hama, Humus, Selimiye, Halep, Urfa Viranşehir, Tel Halaf, Diyarbakır, Kazan Ali, Adana, Konya ve buralara arasında belki adı geçmeyen pek çok bölgenin jeolojik yapısı; bölge insanıyla iç içe yaşayarak, insan potansiyeli, etnik durumu ve kültürel yapısını incelediği ve çok sayıda fotoğraf çektiği anlaşılmaktadır. Bu fotoğraflardan zengin bir arşiv oluşturmuş ve bu arşiv Sal. (Salomon)

olmuştur. Savaş ve açlığın hüküm sürdüğü yıllarda zengin Kürt aileler, eski eser özelliği taşıyan aile mücevherlerini elden çıkarmışlar ve Borchardt da bu fırsattan yararlanarak, birçok değerli parçayı toplamıştır. Koleksiyona 1918 yılında İstanbul’da İtilaf Devletleri el koymuş ancak 3 yıl sonra iade edilmiştir. Borchardt, eserlerin önemli bir kısmını Almanya’ya götürmeyi başarmış ve orada sergilemiştir. Bkz. Borchardt & Berliner 2001. Ayrıca bkz. Marchand 2008: 238-278.

³⁴ BOA İ.92 (B.E.O) 320872/ 321077.

³⁵ Yarcı 2009. Kıymetli meslektaşım sayın Güler Yarcı’ya bildiri metninde yer alan bu önemli bilgidен bu çalışmamızda faydalanmamızda yardımcı olduğu için teşekkürü bir borç biliriz.

Oppenheim şirketinin hazırladığı internet sitesinde yayınlanmıştır. Oppenheim'ın zengin Yahudi bir aileden geldiği düşünüldüğünde 1912-1916 yılları arasında, bu bölgede arkeolojik kazı faaliyetlerinin dışında, çevre ve zemin şartlarını araştırması ve toprak satın alarak, buralarda bina yaptırması, daha öte özel ekonomik, siyasi ve jeostratejik düşüncelerinin olduğu fikrini açıkça ortaya koymaktadır.³⁶ II. Abdülhamit döneminde, 1883'te çıkarılan bir irade-i seniyye ile Yahudilere mülk satışı yasaklanmış, ancak Yahudiler her fırsatta farklı yollarla çeşitli bölgelerden ve özellikle Filistin ve buraya yakın bölgelerden toprak satın almaya çalışmışlardır.³⁷ Filistin'e gitmeleri konusunda teşvik edilen Diaspora'daki başta zengin Yahudiler gibi Oppenheim'ın da hem arkeolojik araştırma ve kazı yapmak bahanesiyle ve hem de toprak satın alarak bölgede sağlam bir yer edinmeye çalıştığı faaliyetlerinden anlaşılmaktadır. Kazılarda elde ettiği arkeolojik malzemeyi muhafaza etmek amacıyla yaptırdığı müze ve depo olarak kullandığı binaları Osmanlı Devleti'ne teslim etmesi gerekirken bir anda burayı terk ederek gizemli bir şekilde ortadan kaybolması ise, gerek Oppenheim'ın siyasi faaliyetleri ve çıkarılan tarihi eserlere ne olduğu konusunda zihinlerde soru işaretleri oluşturmaktadır.

2- Almanların Devletler Nezdinde Yaptıkları Eski Eser ve Kazı Çalışmaları

A- Kurumsal Olarak Alınan Kazı İzinleri

Hugo Winckler: (4 Temmuz 1863-19 Nisan 1913) Saksonya'da doğmuştur. Alman Şarkiyat Enstitüsü, Assuroloji ve çivi yazısı uzmanı Hugo Winckler'i ve Türk arkeolog Theodor Makridi Bey'i Hattuşa'daki kazıları yürütmek üzere görevlendirmiştir. Orta Anadolu'da geniş bir alana yayılmış olan şehir kalıntıları 19. yüzyılda seyahat eden başka araştırmacıların da dikkatini çekmişti. 1906-1907'de ortaya çıkarılan çivi yazılı tablet arşivleri, Geç Tunç Çağı'nda Hitit Devleti başkentinin Hattuşa olduğu konusunda kesinlik kazandırmıştır.³⁸

31 Mart 1914 tarihli bir kazı listesinde;

³⁶ Henüz 17 yaşındayken, 1789 yılında, genç Salomon Oppenheim, Bonn'da bir döviz bürosu açmış ve Fransız ihtilalinin çıktığı ve bütün dünyayı etkilediği bu sırada, işini, büyük bir ticari şehir olan Kologna'ya taşımıştır. Ticari faaliyetleri sayesinde, kısa zamanda zenginleşmiştir. Max von Oppenheim bu aileden gelmektedir. http://www.oppenheim.lu/luxen/about_us_at_a_glance/history_max_von_oppenheim.htm 11.05.2010- 20.47.

³⁷ Theodor Herzl'in bu konudaki çalışmaları için bkz Herzl 1956: 77, 101, 121-144 vd. Ayrıca bu konu hakkında bkz. Erdemir 2008: 402-409; Erdemir 2009: 321-328; Palaz Erdemir ve Erdemir 2010; Koçoğlu 2009: 10-19.

³⁸ [http://en.wikipedia.org/wiki/Hugo_Winckler-\(29.08.2009_saat_14.02\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Hugo_Winckler-(29.08.2009_saat_14.02)).

Aydın Vilayeti'nde bulunan Didim Harabeleri'nde Berlin Müzeler Müdürü Mösyö Vikano (Wiccano?) tarafından sekiz seneden beri hafriyat yapıldığı ve daha sonra 1913 tarihinden itibaren uzatma suretiyle altı ay süreyle daha kazı izni verildiği anlaşılmaktadır.³⁹

Aydın Vilayeti'nde Bergama'da Almanya Asar-ı Atika Cemiyeti tarafından yirmi seneden beri resmi izinle kazı yapıldığı ve ilk kazıların 1881'de gerçekleştirildiği belirtilmektedir.⁴⁰

Bağdat Vilayeti'nde Babil Harabeleri'nde onaltı yıldan beri (1888'den beri) Berlin Müzesi görevlilerinden Mösyö Kavaldi tarafından kazı yapıldığı ve en son 15 Mayıs 1913'te bir yıl süre için uzatma suretiyle izin alındığı belirtilmektedir.⁴¹

Almanların Bağdat Demiryolu Kumpanyası: 16 Ocak 1912'de çıkarılan bir irade-i Seniyye ve takiben 5 Mart 1903'te yapılan bir anlaşmayla Bağdat demiryolu yapım hakkı Almanlara verilmiştir. Bu anlaşmayla Kumpanya, demiryolunun 20 km. çevresindeki maden yataklarının bulunması ve işletilmesi hakkıyla birlikte,⁴² bu hat boyunca arkeolojik eserleri arama ve kazı yapma hakkını da elde etmiştir.⁴³

³⁹ BOA İ.92 (B.E.O) 320872/ 321077.

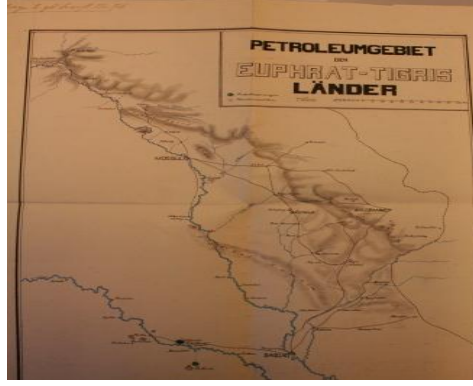
⁴⁰ BOA İ.92 (B.E.O) 320872/ 321077.

⁴¹ BOA İ.92 (B.E.O) 320872/ 321077.

⁴² Musul ve çevresindeki petrol yataklarının tesbiti ve işletilmesi, Almanların ve diğer Avrupalı Devletlerin iştahını kabartmıştır. Petrol yataklarının zaman zaman açıkca, zaman zaman da farklı araştırmalar yapma bahanesiyle Almanlar tarafından tesbit edildiği, gerek Osmanlı gerekse Alman arşiv belgelerinde ortaya çıkmaktadır. Bu konuda Alman arşivinden ele geçen bir belgenin 8 Mayıs 1901 tarihinde Bağdat'ta yazılarak, 6 Temmuz 1901'de İstanbul'a gönderilmiş ve Tarabya'dan 7 Temmuz 1901'de Almanya Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiş rapor olduğu anlaşılmaktadır. Bülow tarafından yazılmış olan bu raporda, Ocak 1901 yılında İskenderun, Halep, Birecik, Siverek ve Diyarbakır yoluyla Fırat ve Dicle arasındaki petrol kuyularını araştırmak üzere yola çıktığı belirtilmektedir. Rapor, bölgedeki petrol kuyularının işlenebilirliği, iklim ve yeryüzü şeklinin tesbiti ve bu işlerin nasıl gerçekleştirilebileceğine dair ayrıntılı bilgiler içermektedir. Bülow, raporuna Kerk'ün 15 km güneyi, Zaho ve Bağdat'ın 100 km doğusunda petrol kuyularının bulunabileceğine dair açıklamalar bulunan 8 adet arkası yazılı fotoğraf eklemiştir. Politisches Archiv des Auswärtiges Amts, R 14149-Türkei No: 197, belge no. 76 ve eki-(1901-1904 yılları). Bu konuda Almanlar adına yapılan hummalı çalışmalar için ayrıca bkz. Terzi 2009: 25, 103, 108, 137, 171 vd, 214-215, 225-227, 244, 251; Apaydın 2009: 20-25.

⁴³ Terzi 2009, 108, özellikle dn 134.

Alman Emperyalizmi ve Osmanlı Topraklarında Arkeoloji

Politisches Archiv des Auswärtiges Amts, R 14149-Turkei No: 197, belge no. 76 ve eki-(1901-1904 yılları).⁴⁴

B- Kazılar ve Eski Eserler İle İlgili Talepler

a- Berlin Müzesi'ne Konulacak Eski Eserler: 9 Aralık 1899 tarihli bir Bab-1 Ali Hazine Evrakı, Berlin Müzesi'ne konulmak için istenilen 'taşların' teslim edilmesine dair Maarif Nezaretine gönderilen Tezkire'dir.⁴⁵ Bu yazıda, "Berlin Müzesi direktörlerinden Mösyö Vikano (Wiccano?) aracılığıyla defalarca istek yapılarak, Berlin'de tesis edilecek bir müzeye konulmak üzere İstanbul'un farklı yerlerinden ele geçen 'yedi parça direk başlığı' (sütun başlığı

⁴⁴ Bülow'un Almanya Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiş raporun eklerinden, 8 adet arkası yazılı fotoğraftan biri ve harita. Politisches Archiv des Auswärtiges Amts, R 14149-Turkei No: 197, belge no. 76 ve eki-(1901-1904 yılları). Osmanlı arşivlerinden temin edilmiş olan, yukarıdaki fotoğrafların benzerleri Terzi 2009'da da görülebilmektedir.

⁴⁵ BOA İ. MF. 1317 N/1. Belge üzerinde tezkire numarası da belirtilmiştir. 1 [32629/ 767].

olmalıdır) ile Selanik’de bulunmuş bir ve Karadeniz sahilinde Alaçam köyünden bulunmuş bir ve toplamda ‘9 parça taştan oluşan’ eski eserlerin başta Alman imparatoru olmak üzere Alman yetkililerin istekleri üzerine onlara hediye edilmesi istenmiş” ve Maarif-i Umumiye Nazır’ının 19 Aralık 1899 tarihli yazısında bu “eserlerin verilmesinde bir mahzur görülmediği” belirtilmekte ve bu konuda karar vermek üzere yazı Padişaha havale edilmektedir.⁴⁶

7 Ocak 1900 tarihinde, Maarif Nezareti’nin Bab-Ali Dersadet’e ulaşan yazısı, “Büyük Alman İmparatoru’nun Berlin’de açmayı düşündüğü Hristiyanlık dönemine ait müzeye konulmak üzere istenilen eserlerin hediye edilmesinde bir mahzur görülmediğini” ifade etmektedir.⁴⁷

b- Ele Geçen Eserlerin Almanya’ya Nakli ve Korunması:

Babil’den Ele Geçen Eserler: 10 Şubat 1903 tarihli yazıda, “Bağdat Vilayeti dahilinde bulunan Babil harabelerinde birkaç seneden beri Berlin Müzesi tarafından yürütülmekte olan kazı sonucunda binlerce parçadan oluşan ‘eşya-yı saire’ (eski eser parçaları) ortaya çıkmıştır. Bu ‘çini parçalarının’ bir bütün halinde aslına uygun olarak restore edilmesinin burada ilim ve bütçe açısından mümkün olmaması sebebiyle Berlin’e götürülmesi ve orada ‘ba’de’t-terkip’ bir bütün halinde biraraya getirildikten sonra tamamıyla Müze-yi Humayun’a teslim edilmesi Berlin Müzeler Genel Müdürü Mösyö Şon (Schoen?) tarafından resmen kabul edildiğinden, bu teklifin kabul edilmesi uygun görülmüştür. Bu işi bilen elemanların Avrupa’dan getirilmesinin bile büyük masraf teşkil edeceği ve bu konuda Müze-yi Humayun’un görüşü de alınarak bu şartlarda Berlin’e gönderilmesine izin verilmesi” istenmektedir.⁴⁸

17 Şubat 1903 tarihinde, Sardazam’ın (Bab-ı Ali Daire-i Sadaret) Bağdat Vilayeti’ndeki buluntularla ilgili olarak Padişah’a yazdığı kararı bildiren yazıda, “Maarif Nezareti’nden Şura-yı Devlet’e havale edilen tezkire üzerine Tanzimat Dairesi’nden kaleme alınan mazbatada Bağdat Vilayeti dahilinde bulunan Babil Harabesi’nde birkaç yıldan beri Berlin Müzesi tarafından icra edilmekte olan hafriyattan çıkarılmış çok sayıda tuğla ve parçaları toplanarak ‘şekl-i asliye icra edilmek üzere’ (gerçek şekli verilmek üzere) ilim ve sanat açısından tetkik ve tamirleri burada mümkün olmadığından Berlin’e nakledilmeleri ve daha sonra da biraraya getirildikten sonra Müze-yi Hümayun’a teslim edilmesi hususunda, bu konunun gereğinin adı geçen Nezarete bırakılmasının uygun bulunduğu”

⁴⁶ BOA İ. MF. 1317 N/1.

⁴⁷ BOA İ. MF. 1317 N/1.

⁴⁸ BOA İ. MF 1320 Z./3.

belirtilmektedir. Bu konuda son kararın verilmesi için Padişah'ın onayı istenmektedir.⁴⁹

Kale-i Şarkat'tan Ele Geçen Eserler: 4 Ekim 1920 tarihli 'Meclis-i Vükela Müzakeratına Mahsus Zabıt Varakası'nda, Maarif Nezareti'nin 9 Ocak 1920 tarihli tezkiresi okundu' ifadesiyle başlayarak konu hakkında karar yazılmaktadır. Alınan karar şöyledir: "Adı geçen tezkirede Bağdat Vilayeti'nde Kale-i Şarkat adı verilen yerde Almanlar tarafından kazı icra edilmekte olan yerde ortaya çıkan asar-ı atikadan (eski eserlerden) müzeye getirilenler arasından pişmiş tuğladan yazılı levhalarla parçalarının ve topraktan imal edilmiş kırık vazoların tamir ve ıslahının burada mümkün olmaması sebebiyle sandıklarda durduğu ve Berlin Müzeler Genel Müdürlüğü'nce adı geçen eserlerin tamiri yapılarak, Müze Müdürlüğü'nün teklif ettiği üzere, bu işin masrafsız bir şekilde gerçekleştirilmiş olması dolayısıyla, karşılığında bir takımının Berlin Müzesi'ne bırakılması uygun görüldüğü ve adı geçen nezarete konunun bildirileceği" belirtilmektedir.⁵⁰

Ba'albek'ten Ele Geçen Eserler: 9 Eylül 1905 tarihli Maarif-i Ummumiye Nazırı'nın üst makama yazdığı bir yazıda, "Almanya İmparatoru adına Ba'albek harabelerinde icra edilen 'tanzimat ve tathirat-fen' (bilimsel düzenleme kazı) çalışmalarında elde edilen 'asar-ı atika'nın adı geçen yerde inşa edilen 'Müze-i asar-ı atika-i mevcude' (Eski Eser Müzesi'nde) bırakılarak müzenin anahtarının Maarif Müdüriyeti'ne teslim edileceği; daha sonra Berlin Müzeleri Genel Müdürü Mösyö Şon (Schoen?) ile adı geçen müze müdürlerinden Mösyö Vikano (Wiccano?) tarafından bize ulaşan mektuplarda, harabelerin kazılması ve orada bir müze ve merdiven yapılması karşılığında, harabede mevcut bazı mimari kalıntılardan hatıra olmak ve Berlin Kraliyet Müzesi'ne konulmak üzere kendilerine verilmesi isteği, Müze-i Hümayun memurlarından Makridi Bey'in ifadelerinden anlaşılmıştır. Yapılan iş karşısında istenilen 'küsürat-ı mimariye'nin' önemli bir kıymet oluşturmadığı ve verilmesinde beis bulunmadığı" belirtilerek bir üst kurumun görüşü sorulmaktadır.⁵¹

18 Eylül 1905, Sadrazam (Bab-ı Ali Daire-i Sadaret) tarafından da bu konuda olumlu görüş beyan edilmekte ve Padişah'ın kararı sorulmaktadır.⁵²

⁴⁹ BOA İ. MFİ. 1320 Z./3.

⁵⁰ BOA MV. 148/ 66.

⁵¹ BOA İ. MF. 1323 N./1.

⁵² BOA İ. MF. 1323 N./1.

Sonuç

İncelenen çok sayıda arşiv belgesi, gezi notu ve diğer belgelerden Avrupa'nın diğer ülkelerinde başlamış olan Orientalizm ve doğu ülkeleri üzerindeki emperyalizm hareketlerine geç olmakla birlikte Almanların da katıldıkları anlaşılmaktadır. Doğu ülkelerinin yer altı ve yerüstü zenginlikleri ve Avrupa için önemli bir kaynak oluşturacağına farkedilmesi, dünyanın bu bölgelerinin araştırılması ve bulunanların hummalı bir şekilde Avrupa'ya taşınması düşüncesini uyandırmıştır. Bunlar arasında eski eserler ve arkeolojik buluntuların sadece bir önemli kaynak değil aynı zamanda doğuya adım atmak için önemli bir sebep oluşturduğu yadsınamaz bir gerçektir.⁵³ Buna göre Almanların Osmanlı Devleti'ndeki eskiçağ ve arkeoloji konusundaki çalışmaları sırasında ve sonucunda neler elde etmeye çalıştıklarını şöyle sıralayabiliriz:

1-Osmanlı Devleti topraklarında eski eser ve arkeoloji konusunda Alman devleti adına ve şahsen çeşitli kurum ve kişilerin çalışma yaptığı,

2-Çalışmaların tedricen düzenlenmiş, ve sık sık ihtiyaçlara göre düzenlenen bir izin ve takip prosedürüne tabi olmasına karşın kaçak araştırma ve kazı yapıldığı ve eserlerin zaman zaman yurtdışına kaçırıldığı,

3-Eski eserler hakkında çalışmak için Osmanlı topraklarında bulunan araştırmacıların bir kısmının bu konuda eğitim aldığı, bir kısmının eğitimsiz olup, sadece tarihi eser ve define arama gayesiyle geldikleri,

4-İzinlerin, eski eserler ve kazılar ile ilgili olarak alınmasına karşın araştırmacıların stratejik, sosyal, siyasi, kültürel ve ticari gibi diğer konularla da ilgilendikleri ve bunlar hakkında raporlar tuttıkları (kıymetli maden yatakları, petrol kuyuları vb gibi), esas amaçlarının kazıdan başka konular olduğu anlaşılan Almanların ve diğer devlet mensuplarının -sözde- arkeolojik kazı yapma izinlerinin iptal edildiği,⁵⁴

5-Araştırmacıların, Osmanlı Devleti içindeki gayr-i Müslimler (özellikle Ermeni ve Rumlar) ile bağlantı kurarak ve kiliseleri ziyaret ederek buralardan da yardım aldıkları,

6-Bağdat Demiryolu Kumpanyası'nın, Berlin-Bağdat demiryolunun tesisi sayesinde, siyasi, ticari ve lojistik olduğu kadar, elde etikleri arkeolojik araştırma ve kazı hakkı ile tarihi eserlerin Almanya'ya taşınmasında da etkili olduğu,

7-Almanların yaptıkları kazı ve buldukları eski eserlerden bir kısmını yaptıkları bu iş karşılığında talep ederek, Almanya'da özellikle Berlin'de Müze kurdukları (Hiristyanlık dönemi Kilisesi, Bergama Müzesi gibi) ve günümüz

⁵³ Bu konuda ayrıntılı değerlendirme için bkz. Palaz Erdemir ve Erdemir 2005: 129-144.

⁵⁴ Apaydın 2009: 23.

Alman Emperyalizmi ve Osmanlı Topraklarında Arkeoloji

Berlin Bergama Müzesi'nin temellerini atarak diğer müzeler için de malzeme temin ettikleri,

8-Almanya ile Osmanlı Devleti arasında diğer Avrupa devletlerine karşı tesis edilmek istenen denge politikasında, arkeolojik ve tarihi araştırmaların da yer aldığı ve tarihi eserlerin de hediye olarak kullanıldığı,

9-Eski eserlerin çıkarılması, korunması ve restorasyonu konusunda Osmanlı Devleti'nin bilgi, yetişmiş insan ve ekonomik güç eksikliği,

10- Tabii olarak, tarihi eser ve arkeoloji ile ilgili terminolojinin oluşmadığı (sütun, için “direk”; kil tablet ya da kitabe-yazıt için “pişmiş tuğladan yazılı levha”; neye ait oldukları belli olmamasına rağmen, keramik parçaları için “topraktan imal edilmiş kırık vazo parçaları”, “çini parçaları”, “eşyayı saire” gibi belirsiz ifadelerin kullanıldığı ve standart ve anlamlı bir terminolojinin oluşmadığı, bunun ise ancak, Cumhuriyet döneminden itibaren Türkiye’de bu alanda okulların açılmasıyla gerçekleşebildiği,

11-Bu eksikliklerin Almanlar tarafından bilinmesi sebebiyle, çıkarılan eserlerin Almanya’ya götürülerek restore edilmesinin Osmanlı’nın bilimsel ve ekonomik acizliğini belgelerle ortaya koyması,

12-Osmanlı Devleti’ne iade edilmek üzere Almanya’ya tamir ve restorasyon için götürülmüş olan küçük-büyük pek çok eserin takibinin yapılmamasından/yapılamamasından Osmanlı Devleti’ne teslim edilmediği, yukarıda incelenen belgeler ışığında ortaya çıkmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- BOA İ. MF. 1317 N/1.
BOA İ. MF 1320 Z./3.
BOA İ. MF. 1323 N./1.
BOA İ.92 (B.E.O) 320872/ 321077.
Politisches Archiv des Auswärtiges Amts, R 14149-Turkei No: 197, belge no. 76 ve eki-1901-1904.
Anderson, Matthew Smith (2001), Doğu Sorunu, 1774-1923: Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme, çev: İdil Eser, İstanbul.
Apaydın, Ahmet (2009), “Sultan İkinci Abdülhamid Han’ın Petrol Araştırmaları”, *Yedikata*, Şubat 2009, sayı 6, İstanbul, 20-25.
Armağan, Mustafa (2006), *Abdülhamid’in Kurtlarla Dansı*, Ufuk Kitap, İstanbul.
Berliner, Rudolf&Borchardt, Paul (1922), *Silberschmiedearbeiten Aus Kurdistan*, D. Reimer/E. Vohsen, Berlin. [Türkçesi için bkz. Berliner, Rudolf&Borchardt, Paul (2001), *Kürdistan'da Gümüş İşlemeciliği*, çev: Neşe Köker, Avesta Yayınları, İstanbul.]
Çalık, Ramazan (2001), Atatürk ve 1900 Sonrası Türkiye Hakkında Yazılmış Almanca Eserler Bibliyografyası, Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Öğrenim Vakfı, Manisa.
Dörpfeld, Wilhelm (1896), *Das griechische Theater*, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin.
Dörpfeld, Wilhelm (1902), *Troja und Ilion*, Beck & Barth, Athens.
Dörpfeld, Wilhelm (1914), *Olympia in römischer Zeit*, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin.
Dörpfeld, Wilhelm (1927), *Alt-Ithaka: Ein Beitrag zur Homer-Frage, Studien und Ausgrabungen aus der insel Leukas-Ithaka*, R. Uhde, München, 1927.
Dörpfeld, Wilhelm (1935), *Alt-Olimpia: Untersuchungen und ausgrabungen zur geschichte des ältesten heiligtums von Olympia und der älteren griechischen kunst*, E. S. Mittler & sohn, Berlin.
Dörpfeld, Wilhelm (1937a), *Meine Tätigkeit für die griechische Archäologische Gesellschaft*, Archaïologikē Hetaireia, Athenais.
Dörpfeld, Wilhelm, and Walther Kolbe (1937b), *Die beiden vorpersischen Tempel unter dem Parthenon des Perikles*, Verlag von E.S. Mittler & Sohn, Berlin.
Eisenstein, Baron Richard von (1912), *Reise nach Konstantinopel, Kleinasien, Rumaenien, Bulgarien und Serbien*, Wien.

Endres, Franz Karl (1919), *Die Ruine des Orients; Türkische Siedtebilder*, München und Leipzig.

Erdemir, Halil (2008), “The Turkish Role in the Establishment of Israel and its International Expectations”, *Proceedings of the International Symposium on Turkish Republic 22-24 October 2008*, Editörler: B. Kodaman & S. Seydi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, Isparta 2008, 402-409.

Erdemir, Halil (2009), “İkinci Meşrutiyet’in İlanı ve Uygulanmasında Nesim Masliah’ın Rolü”, *100.Yılında II.Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi, Uluslar arası Sempozyumu Bildiriler*, Yayına Hazırlayanlar: Zekeriya Kurşun ve diğerleri, Marmara Üniversitesi ve Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul 2009, 321-328.

Eyive, Semavi (1985), “Bizantinoloji’nin Kurucusu Krumbacher’in 1884-1885’te Osmanlı Devleti’nde Gördükleri”, *Tarih ve Toplum*, Kasım 1985, sayı 23, İstanbul, 57-64.

Gündoğdu, Raşit, Erkan, Kemal ve Temiz, Ahmet (2008), *Kırımîzade Mehmed Neş’et Efendi Tarafından Sultan İkinci Abdülhamîd Han’a Takdim Edilen Jurnallerin Tahkik Raporları*, ikinci baskı, Çamlıca Basım Yayım, İstanbul.

Herzl, Theodor (1956), *The Diaries of Theodor Herzl*, edt. And transl. by Marvin Lowenthal, New York.

Humann, Karl (1931), “Berichte”, in *Der Entdecker von Pergamon. Carl Humann*, Carl Schuchhardt & Theodor Wiegand (Ed.), Berlin 1931 (2nd ed.).

Humbert, Gustav (1927), *Konstantinopel-London-Smyrna. Skizzen aus dem Leben eines kaiserlich-deutschen Auslandsbeamten*, Berlin.

Kaiser, Hilmar (1997), *İmperialism, Racism and Development Theories-The construction of a Dominant Paradigm on Otoman Armenians*, Gonidas Institute, Michigan.

Koçoğlu, Özcan F. (2009), “Sultan İkinci Abdülhamid Han’ın Filistin’de Toprak Satışını Yasaklaması”, *Yedikıta*, Şubat 2009, sayı 6, İstanbul, 10-19.

Körte, Gustav&Körte, Alfred (1904), *Gordion: Ergebnisse der Ausgrabung im Jahre 1900*, Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archaeologischen Instituts, Ergänzungsheft V, Reimer, Berlin.

Lindenberg, Paul (1902), *Auf deutschen Pfaden im Orient*, Dümmler, Berlin.

Marchand, Suzanne L., (2008), “Kultur and the World War” in *Histories of Archeology: A Reader in the History of Archeology*, edt. By Murray, Tim& Evans, Christopher, Oxford University Press, Oxford, NewYork, 238-278.

Muşmal, Hüseyin (2009), *Yabancıların İzinde Osmanlı (Konya ve Çevresinde Araştırma Yapan Yabancılar (1876-1914))*, Me-Sa Yayınları, Konya.

Palaz Erdemir, Hatice ve Erdemir, Halil (2005), “Kültürel Mirasın Korunması ve Ülke Kalkınmasındaki Önemi”, *Türk Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Sayı 505-506, Mayıs-Haziran 2005, Yıl XLIII, 129-144.

P. Erdemir, Hatice ve Erdemir, Halil, “Kudüs’te Yahudi İsyanı ve Yahudiler” *History Studies International Journal of History*, Ortadoğu Özel Sayısı, Middle East Special Issue 2010, 117-136.

Peck, William H (2001), “Lepsius, Karl Richard”, in *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*, edited by Donald Bruce Redford, Vol. 2 of 3 vols., Oxford University Press and The American University in Cairo Press, Oxford, New York, and Cairo, 289–290.

Pınar, İlhan (1997)a, “Talihsiz Bir Gezgin-Otto Friedrichs von Richter’in İzmir’i 1815”, *Tarih ve Toplum*, cilt 27, sayı 157, İstanbul, 50-53.

Pınar, İlhan (1997)b, “Alman Gezgini J. P. Fallmerayer’in Gözüyle Trabzon”, *Tarih ve Toplum*, cilt 27, sayı 159, İstanbul, 8-11.

Pınar, İlhan (1997)c, “Karsten Niebuhr’un Gözüyle 1760’larda Mardin ve Diyarbakır”, *Tarih ve Toplum*, cilt 27, sayı 161, İstanbul, 41-45.

Pınar, İlhan (1997)d, *Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve Gezginlerin Gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir (1608-1918)*, İzmir.

Richter, Otto Friedrich von (1822), *Wallfahrten im Morgenlande*, Berlin.

Schiltberger, Johannes (1995), *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, çev: Turgut Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul.

Schulte, Eduard (1974), *Humann, Carl*, in *Neue Deutsche Biographie*, Band 10, Duncker & Humblot, Berlin.

Schweinitz, Hermann, Hans Graf von, (1906), in *Kleinasien-Ein Reitausflug durch das innere Kleinasien im Jahre 1905*, Dietrich Reimer, Berlin.

Silberman, Neil Asher (1990), *Between Past and Present: Archaeology, Ideology, and Nationalism in the Modern Middle East*, Doubleday, New York.

Stupperich, Reinhard (1985), *Carl Humann*, in *Westfälische Lebensbilder*, Band 13, Münster.

Terzi, Arzu (2009), *Bağdat-Musul’da Abdülhamid’in Mirası Petrol ve Arazi*, Timaş Yayınları, İstanbul.

Tolstikov, Vladimir and Treister, Mikhail (1996), *The Gold of Troy, Searching for Homer's Fabled City*, (A catalog of the artifacts Schliemann excavated at Troy, with photographs), Harry N. Abrams.

Traill, David A. (1995), *Schliemann of Troy: Treasure and Deceit*, St. Martin's Press, New York.

Türker, Orhan (1998), “İstanbul Rum Edebiyat Derneği (1861-1923)”, *Tarih ve Toplum*, Temmuz 1998, sayı 175, İstanbul, 4-9.

Alman Emperyalizmi ve Osmanlı Topraklarında Arkeoloji

Yalçınkaya, Alaeddin (2006), *Sömürgecilik Pan-İslamizm Işığında Türkistan 1856'dan Günümüze*, Lalezar Kitabevi, Ankara.

Yarcı, Güler (2009), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Hastaneleri", *I. Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu*, 8-10 Ekim 2009, Konya.

Wratislaw, Wenceslaw (1981), *Anılar: 16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler*, çev: M. Süreyya Dilmen, Karacan Yayınları, İstanbul.

İnternet

Fuhrmann, Malte "Visions of Germany in Turkey: Legitimizing German Imperialist Penetration of the Otoman Empire", http://users.ox.ac.uk/~oaces/conference/papers/Malte_Fuhrmann.pdf- (31.08.2009-saat 12.28).

Fuhrmann, Malte (2003), "Cosmopolitan imperialists and the ottoman port cities. Conflicting logics in the urban social fabric", *Chaiers de la Mediterranee*, vol. 67, <http://cdlm.revues.org/index128.html>.

http://en.wikipedia.org/wiki/Gustav_K%C3%B6rte.

<http://www.specialcamp11.fsnet.co.uk/Konteradmiral%20HansHermann%20Graf%20von%20Schweinitz%20und%20Krain%20Freiherr%20von%20Kauder.htm>- (02.10.2009).